

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ ՀԵՐՄՈՒՆԵ
(ԱԻ)

1973 թ. ԱՐԱՐԱ-ԻՍՐԱՅԵԼԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆ ՈՒ
ՆԱՎԹԱՅԻՆ ԷՍԲԱՐԳՈՆ

Էներգետիկ ռեսուրսներով, մասնավորապես նավթով հարուստ Մերձավոր Արևելքի արաբական երկրները մշտապես եղել են գերտերությունների ուշադրության կենտրոնում: Մինչև նավթի հանքավայրերի հայտնաբերումը տարածաշրջանն Արևմուտքի համար մեծ կարևորություն էր ներկայացնում աշխարհաքաղաքականության տեսանկյունից, իսկ էներգետիկ ռեսուրսների պաշարների հայտնաբերումից հետո դրա նշանակությունն էլ ավելի մեծացավ:

Եվրոպական տերությունների միջև արաբական երկրների մանդատների բաժանումից հետո Մերձավոր Արևելքի արաբական պետություններում արևմտյան ընկերությունները սկսեցին իրականացնել նավթի հետախուզում, արդյունահանում և արտահանում: Այդ ամենը կատարվում էր կոնցեսիոն պայմանագրերի համաձայն, որոնք կնքվում էին անհավասար պայմաններով, և ընդհուպ 70-ական թվականների սկիզբը կոնցեսիոն համակարգը շարունակում էր մնալ Մերձավոր Արևելքում մոնոպոլիաների գործունեության հիմքը: Օտարերկրյա նավթային կոնցեսիաների ազգայնացման գործընթացը գործնականորեն ավարտվեց միայն 1979-1980 թվականներին:

Արդեն 20-րդ դարի 50-ական թվականներին, երբ ազգայնացման համար պայքարը նոր էր սկսվել, արաբները, հասկանալով Արևմուտքի կախվածությունը իրենց նավթային մատակարարումներից, մի քանի անգամ փորձեցին օգտագործել այդ հանգամանքը իրենց քաղաքական նպատակներին ծառայեցնելու համար:

Առաջին նման փորձը եղավ Սուեզյան ճգնաժամի ժամանակ, ապա 1967 և 1973 թվականների արաբա-իսրայելական պատերազմների ժամանակ, սակայն Արևմուտքի համար լուրջ խնդիրներ առաջացրեց հատկապես 1973 թ. հոկտեմբերյան պատերազմի ժամանակ կիրառած արաբական էմբարգոն:

Արագ և համոզիչ հաղթանակ տանելով 1967 թ. պատերազմում՝ Իսրայելը վստահ էր, որ մոտակա տասնամյակներում արաբները չեն համարձակվի հարձակվել իրենց վրա: Սուեզի ջրանցքի երկայնքով իսրայելցիները կառուցել էին հզոր ամրություններ, որոնք կոչվում էին

«Բար-Լևի գիծ»¹: Գոլանի բարձունքներում նույնպես ստեղծվել էր պաշտպանական սահմանագիծ՝ 75 կմ երկարությամբ: Դրա հիմքը կազմում էին բարձունքներում տեղակայված հենակետերը, որոնք իրենց մեջ ներառում էին հողի մեջ թաղված տանկեր²: Իսրայելցիները պատրաստվում էին պաշտպանական պատերազմի և՛ սիրիական, և՛ սուեզյան ուղղություններով, իսկ թերակղզու նախորդ մարտերում մոտոմեքենայավորված զորամասի ունեցած հաջողությունը հանգեցրեց տանկերի նշանակության գերազնահատմանը և հետևակի ու հրետանու թերազնահատմանը: Դա էլ իսրայելցիների համար ունեցավ իր բացասական հետևանքները:

Իսրայելի կողմից օկուպացված Սինայի թերակղզին ու Գոլանի բարձունքները հետ վերադարձնելու և տարածքային ամբողջականությունը վերականգնելու Եգիպտոսի ձգտումը, որն առաջացել էր դեռևս 1967 թ., առաջնային կարևորություն ձեռք բերեցին այն բանից հետո, երբ 1970 թ. սեպտեմբերի 28-ին նախագահ Գամալ Աբդել Նասերի մահից հետո Եգիպտոսում իշխանության եկավ Անվար Սադատը³: Հաշվի առնելով կատարած սխալները՝ եգիպտացիները հսկայական աշխատանք իրականացրեցին իրենց ռազմական հզորության ավելացման և ամրապնդման համար: Ռեանշի ձգտող արաբները նախապատրաստա-

¹ Իսրայելի ռազմական և պետական գործիչ, գեներալ-լեյտենանտ, Իսրայելի պաշտպանության բանակի Գլխավոր շտաբի ութերորդ պետ Խաիմ Բար-Լևի անունից, ով հաղիսանում էր այդ գծի մշակողը: Այդ ամբությունները բաղկացած էին պաշտպանության մի քանի գծերից՝ երեսունից հիսուն կիլոմետր խորությամբ: Առաջին գիծը անցնում էր ջրանցքի երկարությամբ և իր մեջ ներառում էր քսան մետրանոց հակատանկային պատվարը (մոտ 160 կմ երկարությամբ): Պատվարի ներսում գտնվում էր խողովակաշարը, որը ապահովում էր նավթի հոսքը ջրանցք: Ճգնաժամային իրավիճակում նախատեսվում էր այն բացել և հրդեհել: Պաշտպանության գծերի միջև անցնում էր ճանապարհ, որը վերահսկվում էր տանկերով և հետևակով: Այդ ճանապարհը նախատեսված էր ՀԻՎ-ի մարտկոցների տեղափոխման համար: Երկրորդ գծի հիմքը վաշտային հենակետերն էին, որոնք, ըստ հաշվարկների, կարող էին ինքնուրույն դիմանալ ավելի քան հինգ օր: Եվ, վերջապես, ջրանցքից երեսուն կիլոմետր հեռավորության վրա՝ պահեստազորում, գտնվում էին երեք զրահատանկային բրիգադները: «Բար-Լևի գծի» կառուցումը Իսրայելին արժեցել էր 300 մլն դոլար:

² Сулимов И., Октябрьская война 1973-го года, <http://topwar.ru/35491-oktyabrskaya-voyna-1973-go-goda.html>.

³ Яременко В., Судный день без победителей, <http://www.polit.ru/article/2008/10/08/war/>.

կան աշխատանքները սկսել էին դեռևս 1971 թ., երբ Ալեքսանդրիայից և Կահիրեից ոչ հեռու կառուցվել էին ուսումնական հասուն կենտրոններ⁴:

Իսրայելի հետ հարաբերությունների կարգավորումը և արաբա-իսրայելական հակամարտության լուծումը Անվար Սադաթին ամենից շատ հուզող հարցն էր նրա նախագահության առաջին օրվանից: Դա իր սրությունը չկորցրեց նրա կառավարման ողջ շրջանում: Սադաթին պետք էր այնպիսի հաղթանակ, որին չէին կարողացել հասնել նրա երեք նախորդները՝ Ֆարուկ Առաջինը, գեներալ Նագիբը և Գամալ Աբդել Նասերը: Նա վստահ էր, որ միայն այդպես կարող է ձեռք բերել այնպիսի հեղինակություն, որին անգամ Նասերը կարող էր նախանձել: Մտածելով ռազմական գործողությունների մասին՝ նա իր առջև խնդիր չէր դնում հասնել լիիրավ հաղթանակի Իսրայելի նկատմամբ: Նա գիտակցում էր, որ Եգիպտոսը և ողջ արաբական աշխարհը դեռևս պատրաստ չէր դրան: Նրա նպատակն էր հասնել մի փոքր՝ սահմանափակ բնույթի հաղթանակի, որը կկապվեր նրա անվան հետ, կվերացներ Իսրայելի անպարտության առասպելը և կառաջացներ փոփոխություններ արաբների մտածելակերպում ու հոգեբանության մեջ: Նա հույս ուներ նաև, որ դա որոշոկի փոփոխություններ կարող է առաջացնել Իսրայելի և նրան պաշտպանող արևմտյան պետությունների, առաջին հերթին ԱՄՆ-ի քաղաքականության մեջ⁵:

1973 թ. հոկտեմբերի 6-ին Եգիպտոսի հարձակմամբ սկսվեց արաբա-իսրայելական չորրորդ պատերազմը կամ, ինչպես անվանում են, «Դատաստանի օրվա» պատերազմը⁶: Այս անգամ Եգիպտոսի հետ պատերազմի մեջ մտավ միայն Սիրիան, իսկ Հորդանանը ձեռնպահ մնաց:

⁴ Сулимов И., նշվ. աշխ., <http://topwar.ru/35491-oktyabrskaya-voyna-1973-god.html>.

⁵ Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն, Հ.III, Երևան, 2006, էջ 298-299:

⁶ Հարձակման օրը արաբները պատահական չէին ընտրել: 1973 թ. այդ օրն էր նշվում հրեաների կրոնական ամենակարևոր տոնը՝ Յոմ Կիպպուրը (եբր.՝ יום כיפור)՝ «Քավության օր» կամ «Դատաստանի օր»: Դրա ընթացքում հրեաները պետք է պաս պահեն և ապաշխարության աղոթքներ ասեն: Այդ օրը ավելի խիստ սահմանափակումներ են դրվում գործողությունների վրա, քան սովորական շաբաթ օրերին: (Աղբյուրը՝ Богданов К., "Война Судного дня": затре-щина, которая отрезвила элиты Израиля, <http://ria.ru/analytics/20131006/967823621.html>):

Եգիպտական զորքերը հաջողությամբ անցան Սուեզի ջրանցքը և, ձեռքելնվ իսրայելցիների կողմից կառուցված հզոր պաշտպանական «Բար-Լևի գիծը», գրավեցին Մինայի թերակղզու մի մասը: Ռազմական այս հաջողությունը մեծ ոգևորություն առաջացրեց արաբական աշխարհում և շփոթվածություն՝ Իսրայելում: Սակայն Եգիպտոսը չօգտագործեց իր ռազմավարական հաջողությունները զարգացնելու հնարավորությունը, և Սադաթի հրամանով եգիպտական զորքերի հարձակողական գործողությունները դադարեցվեցին: Դա կատարվել էր «սահմանափակ պատերազմի» վերաբերյալ Ա. Սադաթի պլանի համաձայն, որը ողբերգության վերածվեց հետագայում իսրայելական շրջափակման մեջ հայտնված եգիպտական զորաբանակի համար⁷:

Հարձակողական գործողությունների դադարեցումից շատ լավ օգտվեց Իսրայելը: Վերջինիս բանակը շատ շուտ ուշքի եկավ, վերակազմավորեց իր ուժերը և անցավ հակահարձակման եգիպտական, ապա նաև սիրիական ռազմաճակատներում և հասավ նոր հաջողությունների:

Հոկտեմբերի 9-12-ը ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը քննարկեց ստեղծված իրադրությունը և 1973 թ. հոկտեմբերի 22-ին ընդունվեց №338 բանաձևը⁸: Ըստ այդ բանաձևի նախատեսվում էր՝

1. Կրակի անհապաղ դադարեցում,
2. ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի 1967 թ. №242-րդ բանաձևի անհապաղ կատարում,

3. Բանակցությունների սկսում շահագրգիռ կողմերի միջև:

Սակայն Իսրայելը, խախտելով որոշումը, շարունակում էր հարձակումը: Այդ ընթացքում ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը ընդունեց նաև №339 բանաձևը⁹ հոկտեմբերի 23-ին և №340-ը¹⁰՝ հոկտեմբերի 25-ին, որից հետո միայն կրակը դադարեցվեց:

Արդեն 1973 թ. դեկտեմբերի 21-ին ԱՄՆ-ի նախաձեռնությամբ Ժնևում համաժողով գումարվեց, որի նպատակը Իսրայելի, Եգիպտոսի և Սիրիայի միջև զորքերի տարաբաժանումն էր: Համաժողովի ընթաց-

⁷ Հովհաննիսյան Ն., նշվ. աշխ., Հ.III, էջ 300:

⁸ United Nations Security Council Resolution 338 (1973),

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/338\(1973\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/338(1973))

⁹ Ավելի մանրամասն տե՛ս United Nations Security Council Resolution 339 (1973),

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/339\(1973\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/339(1973))

¹⁰ Ավելի մանրամասն տե՛ս United Nations Security Council Resolution 340 (1973),

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/340\(1973\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/340(1973))

քում համաձայնությունն ձեռք բերվեց իսրայելական և եգիպտական զորքերի բաժանման և երկու կողմերի միջև բանակցությունները շարունակելու վերաբերյալ: 1974 թ. հունվարի 11-18-ը, Կահիրե-Սուեզ խճուղու 101-րդ կմ-ի վրա ստորագրվեց զորքերի տարաբաժանման վերաբերյալ իսրայելա-եգիպտական համաձայնագիրը: Իսրայելը հետքաշեց իր զորքերը Սուեզի ջրանցքից 32 կմ արևելք: Եգիպտոսը համաձայնվեց զգալիորեն նվազեցնել իր զինված ուժերն այդ շրջանում: Եգիպտական և իսրայելական զորքերի միջև ստեղծվելու էր բուֆերային գոտի՝ ՄԱԿ-ի ուժերի վերահսկողության տակ: Իսկ 1975 թ. սեպտեմբերի 4-ին Իսրայելի և Եգիպտոսի միջև կնքվեց նոր համաձայնագիր¹¹, որը լրացնում էր 1974 թ. համաձայնագրին¹²:

Միրիայի և Իսրայելի միջև կրակի դադարեցման մասին համաձայնագիր ստորագրվեց 1974 թ. մայիսի 31-ին¹³: Իսրայելը իր զորքերը դուրս բերեց 1973 թ. պատերազմի ընթացքում գրաված սիրիական բոլոր տարածքներից և 1967 թ. օկուպացված Գոլանի բարձրունքների մի մասից՝ ընդամենը 663 քառ.կմ¹⁴: Միրիային վերադարձվեց նաև Կունեյտ-րան, այն պայմանով որ այստեղ ստեղծվի ապառազմականացված գոտի և տեղակայվեն ՄԱԿ-ի զինված ուժեր:

Հենց 1973 թ. հոկտեմբերյան պատերազմի ժամանակ էր, որ արաբները նորից կիրառեցին նավթային էմբարգո: Այն նախատեսում էր ինչպես նավթի արդյունահանման, այնպես էլ արտահանման ծավալի կրճատում:

Նավթային շուկայի կայունությունը, որը տասնամյակների ընթացքում անասան էր, ցնցվեց 1971 թ. փետրվարին, երբ ՕՊԵԿ-ի և նավթարդյունահանող ընկերությունների միջև ձեռք բերված համաձայ-

¹¹ Սեպտեմբերի 4-ին Եգիպտոսը և Իսրայելը ստորագրեցին Մինայի համաձայնագիրը, որը նախատեսում էր իսրայելական զորքերի հետքաշում, Միլթա և Գիդի լեռնանցքների անցում Եգիպտոսին: Եգիպտոսը իրեն վերադարձրեց Մինայի 10%-ը: Իսրայելի ռազմական նավերը ստանում էին Սուեզի ջրանցքով ազատ երթևեկության իրավունք:

¹² Հովհաննիսյան Ա., ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը իսրայելա-պաղեստինյան կոնֆլիկտի հանդեպ 1973 թ. արաբա-իսրայելական պատերազմից հետո և Լիբանանյան ճգնաժամի ժամանակաշրջանում, <http://middleorient.com/?p=1821>

¹³ Война "Судного дня" 1973 г.,

http://www.coldwar.ru/conflicts/middle_east/1973.php

¹⁴ Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն, Հ.IV, Երևան, 2007, էջ 520:

նության շրջանակներում Պարսից ծոցի երկրները հասան հում նավթի տեղեկատու գների բարձրացմանը 20%-ով: Սակայն շուկայի իրական ցնցումը տեղի ունեցավ 1973 թ. հոկտեմբերին:

1973 թ. հոկտեմբերին Վիեննայում բանակցություններ էին ընթանում ՕՊԵԿ-ի անդամ պետությունների և նավթային ընկերությունների միջև: Հոկտեմբերի 8-ին, չստանալով մոնոպոլիաներից դրական պատասխան, Պարսից ծոցի 6 պետությունները՝ Սաուդյան Արաբիան, Իրանը, Իրաքը, Արաբական Միացյալ Էմիրությունները, Քաթարը և Քուվեյթը, հոկտեմբերի 12-ին որոշում ընդունեցին միակողմանի կերպով սահմանել նավթի նոր տեղեկատու գները: Հոկտեմբերի 16-ին նրանք հայտարարեցին 70%-ով գների բարձրացման և դրանց ու փաստացի գործարքների գների միջև խիստ կախվածության մասին¹⁵:

Այդ նույն ընթացքում՝ հոկտեմբերի 13-ին, երբ ընթանում էր արաբա-իսրայելական պատերազմի յոթերորդ օրը, արաբական երկրների նավթի նախարարները հավաքվեցին Քուվեյթում: Նախարարների առջև դրված էր ոչ միայն արաբական բանակներին մարտի դաշտում աջակցելու, այլև «նավթային գենքը» կիրառելու հարցը: Հոկտեմբերի 17-ին ՕՊԵԿ-ի անդամ արաբական երկրների նավթային նախարարները որոշում կայացրեցին էմբարգո սահմանել և հայտարարեցին յուրաքանչյուր ամիս 5%-ով կրճատել նավթի արդյունահանումը այնքան ժամանակ, քանի դեռ իսրայելական զորքերը դուրս չեն բերվի գրավված արաբական տարածքներից¹⁶:

Այս երկու իրադարձություններն էլ տեղի ունեցան միևնույն ժամանակ, թեև նրանց միջև ոչ մի կապ չկար: Նավթի գների միակողմանի բարձրացումը բխում էր նավթարդյունահանող երկրների և խոշոր նավթային ընկերությունների միջև երկարատև և բարդ բանակցություններից, այն դեպքում, երբ էմբարգոն սահմանեցին, ինչպես նշում էր ՕՊԵԿ-ի գլխավոր քարտուղարը, միայն այն բանի համար, որ հրավիրեն Արևմուտքի մարդկանց ուշադրությունը Իսրայելի խնդրի վրա¹⁷:

Հոկտեմբերի 19-ին¹⁸ էմբարգոն սկսում է գործել: Սաուդյան Արա-

¹⁵ Андреасян Р., Казюков А., ОПЕК в мире нефти, Москва, 1978, с. 112.

¹⁶ Васильев А., Факелы Персидского залива, Москва, 1976, с. 103.

¹⁷ Лоран Э., Нефтяные магнаты: кто делает мировую политику, Москва, 2014, <http://allconspirology.org/books/Erik-Loran-Neftyanye-magnaty-kto-delaet-mirovuyu-politiku/3>.

¹⁸ Հոկտեմբերի 19-ին՝ այն ժամանակ, երբ Սաուդյան թագավորությունը որոշում է էմբարգո մտցնել, ԱՄՆ-ի նախագահ Ռիչարդ Նիքսոնը, հրապարա-

բիան՝ համաշխարհային նավթարդյունահանող երկրներից առաջինը, հայտարարում է 10%-ով իր արտադրանքի կրճատման և Միացյալ Նահանգներին ու Հոլանդիային իր բոլոր մատակարարումների դադարեցման մասին՝ Իսրայելին ցուցաբերած նրանց օգնության պատճառով:

«Եթե դուք թշնամաբար եք տրամադրված մեր դեմ, դուք նավթ չեք ստանա: Եթե դուք չեզոք դիրքում եք, դուք կստանաք այն, սակայն ոչ այն քանակով, ինչ նախկինում: Եթե դուք բարյացակամ եք տրամադրված մեր նկատմամբ, դուք կստանաք այնքան նավթ, որքան նախկինում», - այսպես էր Սաուդյան Արաբիայի նավթի նախարար շեյխ Յամանին ամփոփում բոլորտի քաղաքականությունը¹⁹:

Հոկտեմբերի 20-22-ը արաբական երկրները մեկը մյուսի հետևից հայտարարեցին Իսրայելին զենք մատակարարող Միացյալ Նահանգներին, ապա նաև իսրայելամետ դիրքորոշում զբաղեցրած Հոլանդիային նավթի մատակարարումների դադարեցման մասին²⁰: Հեղուկ վառելիքի արդյունահանումը արաբական երկրներում կրճատվեց գրեթե մեկ երրորդով: Նրանք էմբարգո սահմանեցին նաև այն վերամշակող գործարաններին մատակարարվող հումքի վրա, որոնք սովորաբար նավթամթերք էին արտահանում ԱՄՆ կամ դրանք վաճառում էին ամերիկյան նավատորմին: Արաբական երկրների հետ չընդհարվելու համար Արևմտյան Եվրոպյան գործնականորեն դադարեցրեց նավթամթերքների արտահանումը ԱՄՆ, այդ թվում՝ նաև այն ապրանքների, որոնք պատրաստվում էին ոչ արաբական հումքից²¹:

1973 թ. նոյեմբերի 5-ին ՕԱՊԵԿ-ի անդամ տասը պետությունները որոշեցին դեկտեմբերին կրճատել նավթի արդյունահանումը 25%-ով սեպտեմբերի համեմատությամբ և 5%-ով նոյեմբերի համեմատությամբ: Արևմտյան Եվրոպայի արձագանքը չուշացավ: Արդեն նոյեմբերի 6-ի առավոտյան «իննյակի»²² երկրների կառավարությունները հանդես

կայնորեն հայտարարում է 2.2 մլրդ դոլարի չափով Իսրայելին ռազմական օգնություն տրամադրելու մասին:

¹⁹ Васильев А., նշվ. աշխ., էջ 104:

²⁰ Ընտրությունը կանգ առավ Հոլանդիայի վրա, հնարավոր է, նաև այն պատճառով, որ Ռոտտերդամի նավահանգիստը ընդունում էր նավթային բեռների խոշոր խմբաքանակ Մերձավոր Արևելքից: Այն, որ տանկերները այլևս չէին կառանավում հոլանդական նավահանգիստներում, թույլ տվեց մեծացնել ճնշումը Եվրոպայի վրա:

²¹ Поташов С., История кризисов: Первый мировой энергетический кризис 1973-74 годов, <http://www.profi-forex.org/journal/number17/page11.html>

²² Եվրոպական տնտեսական համագործակցության (1957-1993) երկրները:

եկան Մերձավոր Արևելքում դրության վերաբերյալ հայտարարություններով: Նրանք հադես եկան Անվտանգության խորհրդի բանաձևի կատարման օգտին, որով նախատեսվում էր հակամարտության մասնակից կողմերի գորքերը վերադրաձևել այն դիրքերը, որոնք նրանք զբաղեցնում էին հոկտեմբերի 22-ին²³: «Իննյակը» նաև հայտարարեց Անվտանգության խորհրդի 1967 թ. նոյեմբերի 22-ի որոշման կատարման անհրաժեշտության մասին՝ ներառյալ այդ թվականին օկուպացված արաբական տարածքների ազատումը²⁴:

Արդեն 1973 թ. դեկտեմբերին ՕՊԵԿ-ը միաձայն որոշմամբ միակողմանի կերպով կրկին բարձրացրեց նավթի տեղեկատու գինը՝ 1 բարելի դիմաց այն հասցնելով մինչև 11.28 դոլարի²⁵:

Թեև նավթի գների բարձրացումից և էմբարգոյի կիրառումից հետո ԱՄՆ-ի նախագահ Ռիչարդ Նիքսոնն էներգետուրսների օգտագործումը սահմանափակող խիստ միջոցներ մտցրեց, սակայն իրավիճակը փրկել չհաջողվեց: 70-ական թվականների նավթային ճգնաժամի գագաթնակետին բենզինի մեկ գալոնի գինը ԱՄՆ-ում բարձրացավ՝ 30 ցենտից հասնելով 1.2 դոլարի:

Wall Street-ի արձագանքը վայրկյանական էր: Նավթարդյունահանող ընկերությունների բաժնետոմսերը վեր բարձրացան, սակայն մյուս բոլոր բաժնետոմսերը 1973 թ. հոկտեմբերի 17-ից մինչև նոյեմբերի վերջ ընկած ժամանակահատվածում կորցրեցին միջինում 15%: Dow Jones-ի ինդեքսը²⁶ այդ նույն ընթացքում իջավ 962-ից մինչև 822-ի²⁷:

1974 թ. մարտին նավթային էմբարգոն հանվեց: Նավթարդյունահանող արաբական երկրները չստացան այն քաղաքական օգուտը, որն ակնկալում էին: Չնայած այս ամենին՝ նավթի գների բարձրացման

²³ Հիշեցնեք, որ հեկտեմբերի 22-ին Իսրայելը խախտել էր կրակի դադարեցման մասին Անվտանգության խորհրդի որոշումը, և որոշ հարձակողական գործողություններ էր իրականացրել Եգիպտոսում:

²⁴ Васильев А., նշվ. աշխ., էջ 107:

²⁵ Дребушевский А., Нефтяная политика организации стран экспортёров нефти (ОПЕК) в сфере ценообразования в 70-х гг. 20-ого века в освещении отечественного востоковедия, Омск, Омский научный вестник, № 2-76 / 2009, с. 39.

²⁶ Dow Jones-ը գոյություն ունեցող ամերիկյան շուկայական ինդեքսներից ամենահինն է: Այդ ինդեքսը ստեղծվել էր ամերիկյան արժեթղթերի շուկայի արդյունաբերական բաղկացուցչի զարգացմանը հետևելու համար:

²⁷ ОПЕК - Нефтяной кризис - Политика США,

<http://www.assessor.ru/forum/index.php?t=686>

պայմաններում, որը շարունակվում էր 70-ական թվականների նավթային ճգնաժամի ընթացքում, եմբարգոն ավելի բարդացրեց խոշոր երկրների տնտեսությունների վիճակը:

20-րդ դարի 70-ական թվականներին ՕՊԵԿ-ը գործում էր էներգահումքային ճգնաժամի օբյեկտիվ պայմաններում, որը դրսևորվում էր ոչ միայն նավթի պակասի, այլև ողջ գնային համակարգի փոփոխմամբ: Այն եզակի հնարավորություն տվեց նավթարդյունահանող երկրներին ամրապնդել իրենց դիրքերը նավթային շուկայում: Պատահական չէ, որ էներգետիկ ճգնաժամի սոցիալ-տնտեսական պատճառների մեջ Ե. Պրիմակովը հատուկ տեղ էր հատկացնում նավթարդյունահանող զարգացող երկրների և նավթ սպառող զարգացած երկրների փոխհարաբերությունների համակարգին²⁸: Վ. Իսաևը գտնում էր, որ օգտագործելով նավթը որպես քաղաքական զենք՝ ՕՊԵԿ-ը կարողացավ լուծել մի շարք խնդիրներ, որի համար այլ պայմաններում կպահանջվեր ավելի շատ ժամանակ²⁹:

70-ական թվականների սկզբին արդեն հասունացել էին նավթի գների բարձրացման պատճառները, քանի որ տնտեսականորեն չհիմնավորված ցածր գները ձեռնադրել էին ոչ միայն ՕՊԵԿ-ի, այլև մոնոպոլիաների համար³⁰:

1973 թ. ճգնաժամի նախօրեին խոշոր մոնոպոլիաները բախվել էին լուրջ ֆինանսական խնդիրների հետ, որոնք նրանք թաքցնում էին: Դրանցից որոշները գտնվում էին սնանկացման եզրին: Նրանք ներդրումներ էին կատարել ծրագրերի մեջ, որոնց վերջնական արժեքը որոշ դեպքերում 5-10 անգամ գերազանցում էր սպասվելիք արժեքը:

Խոսքը գնում էր Ալյասկայում նավթամուղերի կառուցման մասին, որոնք արժենալու էին ավելի քան 10 մլրդ դոլար, և Հյուսիսային ծովի ափամերձ հատվածների, հսկայական նավթահանքերի մշակման մասին, որոնք պահանջում էին հորատման նոր տեխնոլոգիաներ՝ ամենից թանկը նավթարդյունահաման պատմության մեջ: «Exxon», «Shell», «BP», «Phillips Petroleum» ընկերություններն առավել անհանգստացած էին վճարումների ժամկետներով՝ նրանք չէին կարող

²⁸ Примаков Е., Восток после краха колониальной системы, Москва, 1982, с. 58.

²⁹ Исаев В., Арабские страны в международном разделении труда. Проблемы. Перспективы. 1961-1990, Москва, 1996, с. 152.

³⁰ Андреасян Р., Нефть и арабские страны в 1973 - 1983 гг: (Экономический и социальный анализ), Москва, 1990, с. 108.

դադարեցնել այդ շինարարությունները, որոնց արժեքը անընդհատ ավելանում էր³¹:

1973 թ. ՕՊԵԿ-ի կողմից սանձադրված ճգնաժամը դառնում է նրանց փրկությունը: Նավթի գնի բարձրացումը անմիջապես դարձնում է այդ ծրագրերը ռացիոնալ և տնտեսապես կենսունակ:

Նավթային շուկայի որոշ ուսումնասիրողներ նույնիսկ կարծում են, որ նավթի գների բարձրացման վերաբերյալ որոշակի պայմանավորվածություն կար մոնոպոլիաների, զարգացած արդյունաբերություն ունեցող երկրների կառավարությունների և ՕՊԵԿ-ի անդամների միջև: Մոնոպոլիաները հետաքրքրված էին իրենց եկամուտների բարձրացմամբ, նրանք անհագստացած էին էներգետիկ անվտանգության խնդրով և դրա հետ կապված ցանկանում էին այլընտրանքային ռեսուրսների շուկաներ ներխուժման ճանապարհով նվազեցնել իրենց կախվածությունը Մերձավոր Արևելքից: Բացի այդ, մոնոպոլիաները հասկանում էին, որ նավթի գների բարձրացման իրենց սեփական նախաձեռնությունը կառաջացներ Արևմուտքի բացասական արձագանքը, այդ պատճառով գործում էին ետնաբեմում, հրահրելով ՕՊԵԿ-ին բարձրացնել գները՝ միևնույն ժամանակ փորձելով ղեկավարել նրա գործողությունները³²:

Այն բանից հետո, երբ ՕՊԵԿ-ը միակողմանի կերպով բարձրացրեց նավթի գները, կապիտալիստական շուկայում ձևավորվեց փոխհարաբերությունների նոր համակարգ՝ ներկայացված հին և նոր կարտելներով³³: Նոր կարտելը մոնոպոլացրեց նավթի արդյունահանման ոլորտը, իսկ հինը, նախկինի պես, իր ձեռքում էր պահում հումքի գնումն ու դրա հետ կապված հետագա ողջ գործընթացը՝ վերամշակում, տեղափոխում, սպառում: Արդյունքում ՕՊԵԿ-ը սահմանում էր նավթի գինը, իսկ մոնոպոլիաները հաստատում էին նավթամթերքների գները: Երկու կողմերն էլ հետաքրքրված էին իրենց ապրանքների գների բարձրացմամբ³⁴: Միացյալ նավթային ընկերությունները փորձում էին գերշահույթ ստանալ շահագործման միջոցով, իսկ ՕՊԵԿ-ը ձգտում էր ազատվել այդ շահագործումից:

Նավթի գների երկրորդ ցատկը և էներգետիկ ճգնաժամի երկրորդ

³¹ Лоран Э., նշվ. աշխ., <http://allconspirology.org/books/Erik-Loran-Neftyanyemagnaty-kto-delaet-mirovuyu-politiku/3>

³² Андреасян Р., նշվ. աշխ., էջ 108-109:

³³ Հին կարտել՝ Միջազգային նավթային կարտել, նորը՝ ՕՊԵԿ:

³⁴ Андреасян Р., նշվ. աշխ., էջ 101:

բռնկումը հրահրվեց հենց նավթային ընկերությունների և ԱՄՆ-ի կողմից: Իրանում հեղափոխությունից³⁵ հետո և, համապատասխանաբար, Իրանից նավթի մատակարարումների կրճատումից հետո Սաուդյան Արաբիան բարձրացրեց նավթի արդյունահանումը, սակայն մոնոպոլիաները արհեստականորեն նավթային դեֆիցիտ առաջացրին: 1979 թ. առաջինը նավթի գինը բարձրացրեց Բրիտանական ազգային նավթային ընկերությունը: Դրա հետևանքով Ռոտերդամի շուկայում միջևորդ ընկերությունները բարձրացրին նավթի գինը՝ մեկ բարելի դիմաց 13 դոլարից հասցնելով 37-ի: Ընդ որում ՕՊԵԿ-ի անդամներից մոնոպոլիաները նավթը ստանում էին վաճառքային պաշտոնական գներով, բայց Ռոտերդամում այն իրացնում էին երեք անգամ ավելի թանկ: Այդ պատճառով ՕՊԵԿ-ի անդամ երկրները ևս բարձրացրին գները³⁶:

Երբ 1979 թ. մարտին ժնկում կայացած ՕՊԵԿ-ի 53-րդ արտակարգ համաժողովը թույլատրեց մասնակիցներին ինքնուրույն սահմանել պաշտոնական գների ավելացումները, հաշվի առնելով դրությունը շուկայում, ապա հաստատվեց բազմազնային համակարգ: ՕՊԵԿ-ի անդամները չկարողացան պայմանավորվել գների համաձայնեցված քաղաքականության շուրջ: Արդյունքում նավթի շուկայում ստեղծվեց վտանգավոր իրավիճակ, երբ ՕՊԵԿ-ի յուրաքանչյուր երկիր իրականացնում էր սեփական գնային քաղաքականությունը: 80-ականների սկզբին ՕՊԵԿ-ի շրջանակներում սկսվեց չկառավարվող «գնային պատերազմ», որը սպառնում էր ոչ միայն կազմակերպության անդամների շահերին, այլև Արևմուտքի զարգացած երկրներին:

ՕՊԵԿ-ի խնդիրները 70-ական թվականներին կապված էին գնային ամբողջական հայեցակարգի և այդ ոլորտում միասնական փոխհամաձայնեցված քաղաքականության բացակայության հետ, որը պայմանավորված էր ՕՊԵԿ-ի ներսում հակասությունների առկայությամբ: Այդ կազմակերպությունն իր մեջ միավորում էր ի սկզբանե զարգացվածության տարբեր ուղղություններ ընտրած և տարբեր մակարդակներ ունեցող նավթարդյունահանող երկրներ, ինչն էլ դժվա-

³⁵ Իրանի իսլամական հեղափոխությունը (պարս. انقلاب اسلامی) 1978 թ. Հունվարից 1979 թ. ապրիլ ընկած ժամանակահատվածի դեպքերի շղթան է, որի արդյունքում երկրից հեռացավ շահ Մոհամմադ Ռեզա Փեհլևին, տապալվեց միապետությունը, և 1979 թ. ապրիլին Իրանը հռչակվեց Իսլամական Հանրապետություն՝ Այաթոլլա Խոմեյնու գլխավորությամբ:

³⁶ Дребушевский А., նշվ. աշխ., էջ 40:

րեցնում էր միասնական քաղաքականության մշակումը:

70-ական թվականներին Արևմուտքը ՕՊԵԿ-ին զիջեց նավթի արդյունահանման մոնոպոլիան, սակայն շարունակեց իր ձեռքում պահել համաշխարհային շուկայում նավթի իրացման վերահսկողությունը: Նրա նոր ռազմավարությունը կայանում էր նրանում, որ կարողանար պահպանել, եթե ոչ ուղղակի, ապա գոնե անուղղակի վերահսկողություն ՕՊԵԿ-ի նավթային ռեսուրսների և նավթային քաղաքականության նկատմամբ, որպեսզի ապահովի նավթի անընդհատ մատակարարում:

ARAKELYAN HERMINE

(IOS)

THE 1973 ARAB-ISRAELI WAR AND OIL EMBARGO

On October 6, 1973, with the attack of Egypt on Israel, the fourth Arab-Israeli War, also called Yom Kippur War, began. Despite the success of the Egyptian army, Egypt didn't use the opportunity to develop its strategic success, and due to the decision of Egyptian President Anwar Sadat, the attack operations were ceased.

During the 1973 Arab-Israeli War, Arabs used oil embargo again and the oil ministers of the OPEC member Arab countries decided to reduce oil production by 5% each month as long as Israeli troops would not be withdrawn from the occupied territories.

At the same time, on October 12, 1973, after ineffective negotiations with the oil companies, OPEC member countries unilaterally decided to set a new reference price for oil. On October 16 they announced about price increase by 70%.

These two events took place at the same time, though there was no connection between them. The unilateral increase in oil prices was a result of long and difficult negotiations between oil-producing countries and major oil companies. On the other hand, embargo was defined, as OPEC General Secretary noted, only in order to call people's attention from the West to the problem with Israel. After OPEC had unilaterally raised the oil prices, new relationship was formed in capitalist market represented as new and old cartels. In 70's West yielded oil production monopoly to OPEC, but continued to hold control over oil sales in the world market.